

Fig. 1. Nylars kirke, set fra syd.

Walter Boysen 1926

NYLARS KIRKE

BORNHOLMS VESTRE HERRED

Kirken siges allerede 1335 viet til *S. Nicolaus*¹, gennem hvis danske navneform Nilaus der, efter at den virkelige betydning var glemt, er sket en omtydning til Nylars, under påvirkning af det (helt korrekte) kirkenavn Østerlars (s.d.)². I middelalderen tilhørte kirken ærkebispem, men overgik ved reformationen til kronen, hvorunder den hørte 1809. Den er senere overgået til selveje (sml. Rønne, s. 36).

Nylars havde part i indtægterne fra Koldekilde i Almindingen (sml. Vester-Marie, s. 224). Hvor lukrativ denne ret kan have været i helt gammel tid vides ikke; de i de ganske vist forholdsvis sene kirkeregnskaber opførte beløb er ubetydelige. 1755 indkom der kun 3 mk., 1765 meddeles, at »Kolde kildepenge faldt ingen i år«, og efter 1806 opføres de ikke.

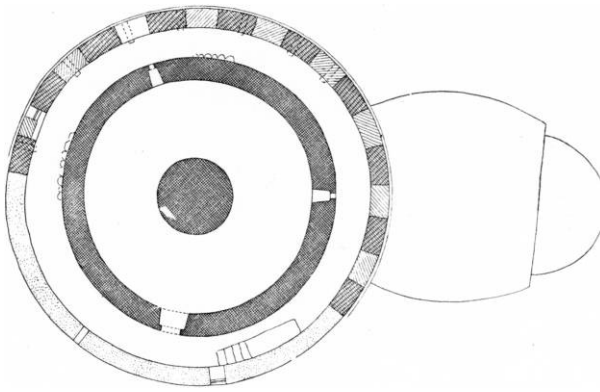
Under de af M. Bidstrup udførte restaureringsarbejder 1881—82 blev der fundet i alt 28 (eller 29) mønter, spændende over tiden fra og med Knud 6. til 1771, og alle fundne enkeltvis ved omlægningen af kirkegulvet³. Langt de fleste af mønterne var uden betydning, men af 2 (måske 3) mønter, præget i Lund under Valdemar 2., må een være den, som ifølge pålidelig meddelelse blev fundet i fyllden under alteret (sml. s. 266), efter at det var blevet nedbrudt. Fundoplysningerne tør dog ikke presses så hårdt, at alteret, endsige kirken, dermed kan betragtes som dateret⁴. Den ældste mønt, som var præget for Knud 6., ligeledes i Lund, og blev optaget af Bidstrup selv, skal ifølge dennes udsagn være fundet inde i koret, i løse dele af det nordre hjørnefundament mellem

kor og apsis⁵. Møntfundenes beviskraft er naturligvis begrænset, men de bekræfter dog sikkert, at kirken næppe kan være yngre end fra omkring 1200 og udelukker ikke, at den kan være ældre.

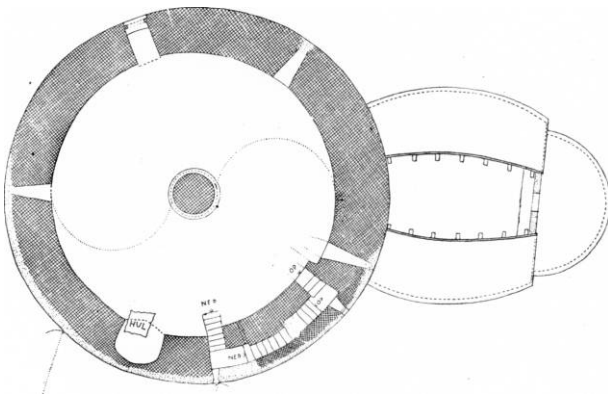
Kirken ligger østligt i sognet, på jævnt terræn; fra kirkegården er der mod syd udsigt til havet. Den firsidede kirkegård er stærkt udvidet; gammelt hegn — dige, stablet af marksten — er derfor kun bevaret mod nord og på den nordligste strækning af østsiden. På vestsiden er kampestenene, der for det meste er kløvede, lagt i kalk, og nordligt i denne del af diget ses udvendig to firkantede, glathugne, med jernringe forsynede bindesten. Den sydligste er mærket: 25 S (elvejergård), på den anden læses: N T og derunder: 1865, muligvis det år, kirkegården blev udvidet mod vest. En stor sydlig udvidelse hegnenes af helt moderne kløvstensmur. De fem indgange, to i øst og vest, een mod nord, er nye, med stakitlåger af træ mellem murede piller.

Af regnskaberne ses, at kirkegårdslågerne i ældre tid var udstyret med de for øen karakteristiske planketage. Over østlågen har taget vistnok været påfaldende stort, idet man i 1689 til dettes fornyelse forbrugte fire tylvter planker. Måske var det samme låge, som 1719 repareredes med fodtræer og sparrer. 1818 var »ligporten« aldeles nedfalden og måtte fornyes. Kirkestyrelsen fandt det rådeligst, at portkarmen kom til at bestå af stenstøtter, og at porten selv forfærdigedes som et stakit.

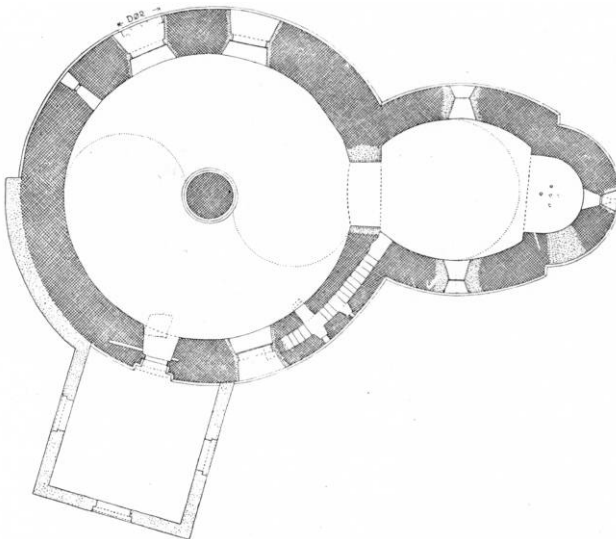
Det stærkt ombyggede *klokketårn*, som 1671 omtales som herligt, med tvende skønne klokker (Ravn), står lige vest for kirken, oprindelig i vestdiget, men nu, efter dettes udrykning, omtrent 8 m inde på kirkegården. Materialet i den omkring 6,40 m høje, murede underbygning, hvis grundplan er kvadratisk, synes hovedsagelig at være rå og kløvede marksten. Underrummet, der oprindelig har været indrettet til gennemgang som Å kirkes klokketårn (sml. s. 134 f), er brolagt med kampesten. Gulvniveauet er herved blevet hævet, så at en briks eller bæk i sydvesthjørnet nu kun hæver sig en 5—6 cm over brolægningen. Denne briks langs sydvæggen måler ca. 2,10x1 m og er måske indrettet til hensætning af ligbåren (sml. dog kalktruget i S. Ols klokketårn!). Rummets stadig benyttede østdør har oprindelig haft den anselige bredde af ca. 185 cm, men sydkarmen er ved påmuringer rykket ind, så at lysningsmålet nu er reduceret til 103 cm, og dørstikket, som vel oprindelig har været rundet, er næsten helt fjernet og erstattet med en rå tildannet overliggersten. Indvendig ses endnu to meget uregelmæssige stiksten over det mere regelret murede karmhjørne; af kragsten er der intet spor. Den tilsvarende dør mod vest er næsten helt ødelagt, dens sidste rester står som en 180 cm bred, 45 cm dyb blanding i vestvæggen. I en meters højde over gulvet sidder der i blændingsbunden en bjælkestump, og derover ses nogle rå udkragninger, der højere oppe går over i en meget uregelmæssigt og sjusket udført afdækning med kløvede

Plan af øverste etage (forsvarsstokværket). De bevarede spygatter, som har ført regnvandet fra vægtergangen ud gennem brystværnet, er angivet med punktering.

Plan af mellemstokværket.

Plan af nederste stokværk. Tøndehvælvenes tværsnit vist ved punktering.

Fig. 2. Nylars kirke. Grundplaner, 1:300. Målt af Charles Christensen 1939.

Fig. 3. Nylars kirke. Længdesnit, set mod syd. 1:200. Målt af Charles Christensen 1939.

kampesten. Det er også i andre henseender meget iøjnefaldende, at tårnet, især dets øst- og vestmur, i stor udstrækning er flikket og ommuret, sikkert til vidt forskellig tid. I hvert af rummets hjørner og midt på nordvæggen er der rejst en svær, firhuggen egestolpe, der bærer kraftige overliggere langs nord- og syd- væggen. Ovenpå disse ligger der et nord-sydgående bjælkelag, hvorpå et bræddegulv, hvis højde over gulvlægningen kun er ca. 2,30 m. Bjælkelaget går ikke ind i murværket og må stamme fra en gammel istandsættelse; dets vestligste bjælke bærer tydelige brandspor. En trætrappe, der dækker for den omtalte vestblænding, fører til det 4,15 m høje stokværk oven over, hvor der mod øst og syd er en slank, rektantet muråbning, den østre med en høj, oprindelig

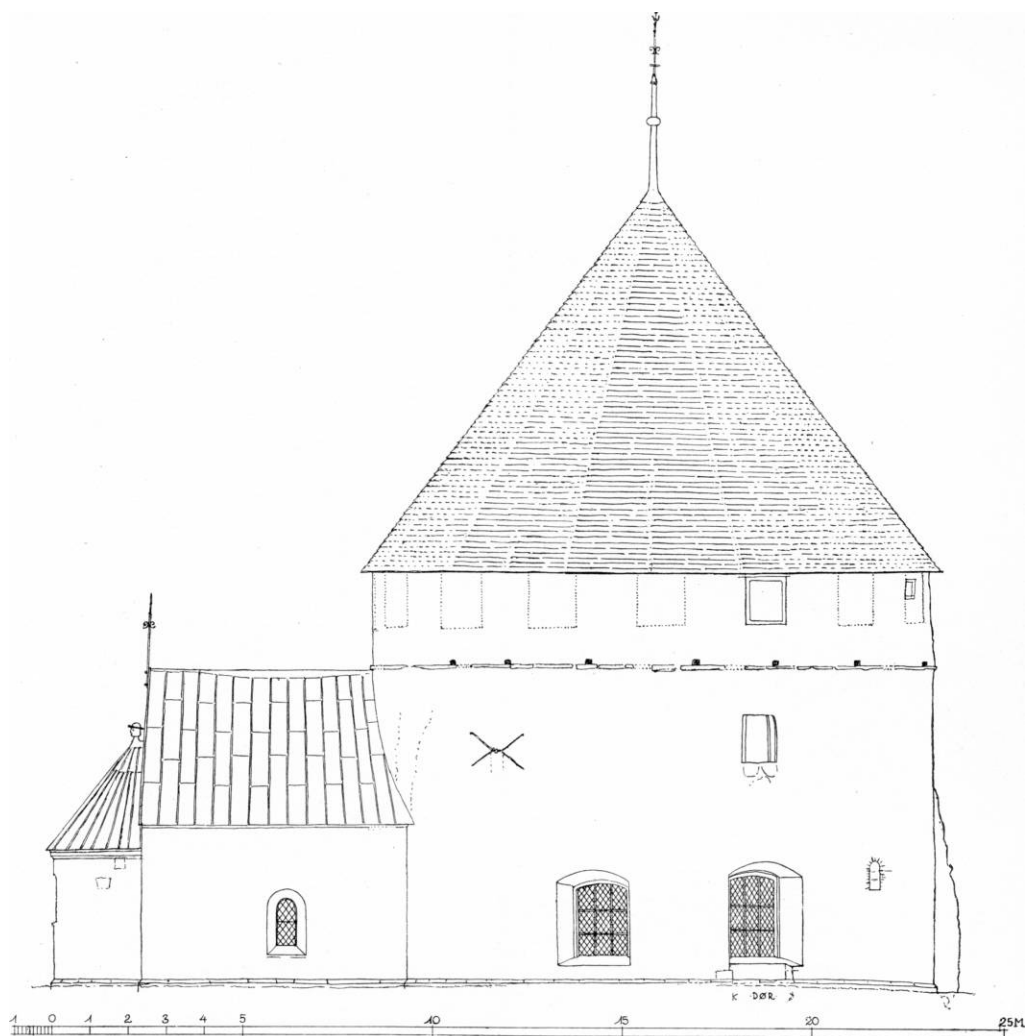

Fig. 4. Nylars kirke, set fra nord. 1:200. Målt af Charles Christensen 1939.

brystning under lugen, den søndre stående som vægniche¹. Halvtredje meter over gulvet er der en inddragning på 20 cm alle væggene rundt, vel et minde om en nu forsvundet etageadskillelse. Øverste bjælkelag, hvorpå klokkestolen er rejst, er moderne, af fyr; gulvet derpå ligger 20 cm under murkronen, som er ommuret med små, røde teglsten.

Klokkehuset er af nyere egebindingsværk, bornholmsk almuetype, 4 x 4 fag. I stedet for fodrem er der, antagelig ved nedenomtalte istandsættelse i 1858, anbragt stræktømmer indvendig langs stolpefoden og boltet til denne. Der er ingen skråstivere, løsholterne sidder lavt, og tavlene er vistnok udmuret med små, moderne sten. Væghøjden i øst og vest (inklusive stræktømmeret) er om-

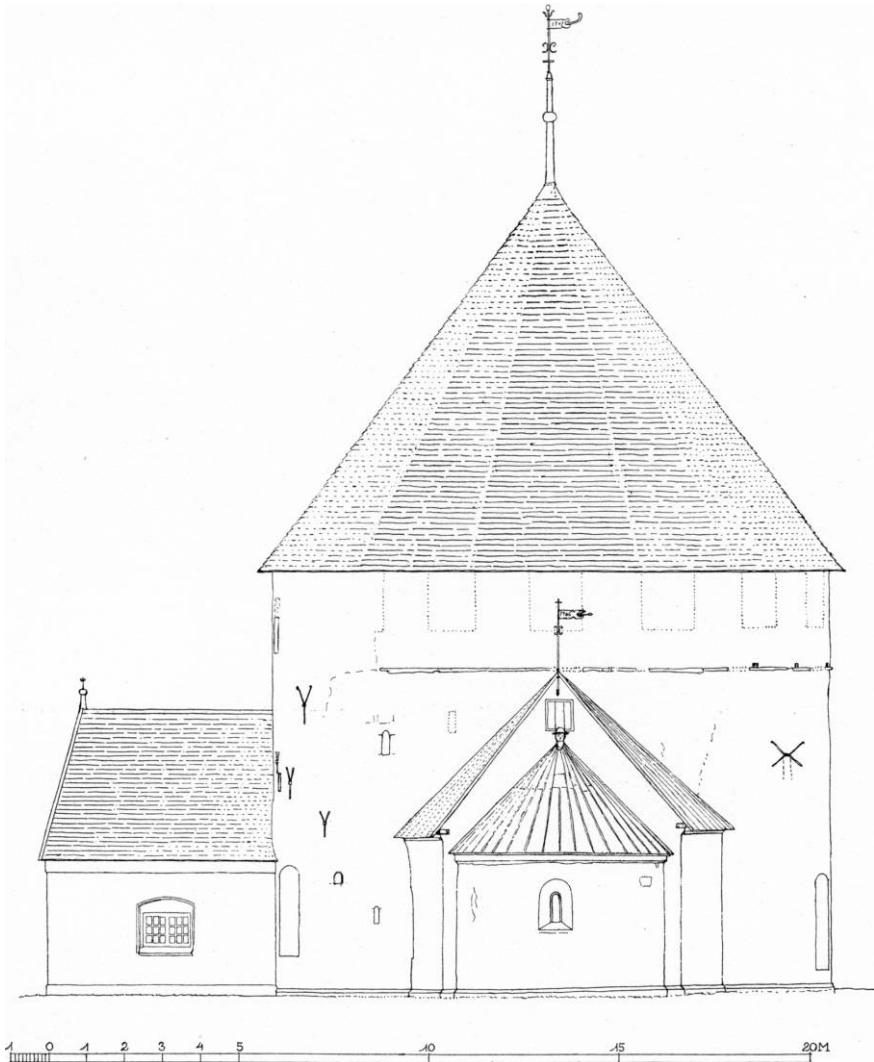

Fig. 5. Nylars kirke, set fra øst. 1:200. Målt af Charles Christensen 1939.

kring 2,80 m. Tagværket er ligeledes nyt, af fyr, og foran de bindingsværks gavle er der moderne halvstens blændmur. På indersiden af midtstolpen i vestvæggen er der med huljern skåret: . . S N 301 1401.

Klokketårnet står med hvidtet murværk og er nu teglhængt, men har oprindelig været tækket på anden måde. Kirkeregnskabet for 1689 meddeler, at »Søfren Christensen haver taget de gamle bredestomper, som kom af klochehusets tag, og lagt dem under Quindfolchene deris fødder, i deris stole . . .«. Heraf fremgår formentlig, at klokketårnet dengang havde bræddetag. I så fald blev dette fornyet 1698, samtidig med at træværket på den vestre side blev opbygget af nyt. Endnu 1733 var taget af træ, eftersom der dette år smurtes

to tønder tjære »på begge tårnene«. 1764 fik tårnet en ny vindskede, hvilket dog ikke behøver at bevise, at taget dengang havde gavle. Man kan i hvert fald ikke på dette grundlag afvise, at Brunius, som så tårnet et år før det blev ombygget, kan være til at lide på, når han opgiver, at klokkestabelen havde »spetsig betäckning«², vel et firsidet spir eller en hue, hvilket ganske vist synes exceptionelt. — Den store, sene reparation, som stadig præger tårnet, fandt sted 1858 og indledtes med, at der blev indkøbt 6300 mursten og 920 tagsten, derefter betaltes der 117 rdl. 4 mk. 4 sk. for »snedkerarbejde ved klokketårnets ombygning«, 122 rdl. 5 mk. 8 sk. for murerarbejdet.

Kirkebygningen består af apsis, kor og et, oprindelig til forsvar indrettet, tre stokværk højt rundskib fra romansk tid; et våbenhus foran syddøren er moderne, fra 1879.

De tre romanske bygningsafsnit er samtidige, opført af kløvede marksten i jævne skifter og med hjørner, muråbninger og detaljer af fortræffeligt tilhugget silurkalk. Hele kirken har sokkel med en stor, stejl skrånkant.

Apsiden har et østvindue af vanlig romansk, dobbeltsmiget form, som blev helt genåbnet ved restaureringen 1898. Ifølge opmålingerne i B.æ.K. var det i 1874 mindre end nu og fremtrådte udvendig som en smal slids, mens det indvendig havde de nuværende smige. Det måler nu udvendig 138x95, i lysningen 70 x 18 cm. Under tagudhænget afsluttes muren med en skrånkantet, fuldt bevaret gesims.

Koret, hvis grundplan er som en oval med afskårne ender, virker som en akademisk gentagelse af østpartiet på Østerlars, men har ikke som dette været indrettet med aktivt forsvar for øje. I rundskibets glatte østmur ses ingen spor af nogen senere fjernet øvre kor-etage. Koret kan aldrig have været højere end nu, hvilket ikke mindst fremgår af dets romanske gesims. Denne svarer til apsidens, men ligger omkring 70 cm højere, er mere sløret af puds og hvidtning og mangler på det meste af sydsiden. Afgørende er desuden, at der er bevaret rester af den oprindelige, 55 cm tykke østre taggavl, som har været muret af silurkalk i tynde flager. Korets ny, romaniserende vinduer stammer fra restaureringen 1882 (sml. nedenfor). Ved indretningen af det nordre fandtes det meste af en af dets oprindelige lysåbninger knap 230 cm fra apsidens inder(?)hjørne, 190 cm over gulvet. Vinduet spores ikke mere, men skal have været 107 x 58 cm stort udvendig, med et lysningsmål på kun 71 x 21 cm.

Rundskibet udmærker sig fremfor de øvrige bornholmske rundkirker ved at være opført i een støbning og ved sit omhyggelige stenhuggerarbejde. Med sine fuldt udbyggede tre etager er det dog forholdsvis lavt, kun ca. 3 m højere end den i vore dage afkappede Ny kirke, og langt uanseligere end Ols kirke og Østerlars, men rotunden har alligevel været stormfri, den vigtigste betingelse for at den kunne anvendes som befæstet støttepunkt. Fra terrænet til den op-

rindelige overkant af murkronens brystværn er der rundt regnet 10 m, højde nok til at vægtergangen ikke har kunnet entres ved hjælp af stiger³.

Rundskibet har haft to oprindelige døre, af hvilke den søndre endnu er i brug og ret vel bevaret (fig. 7). Udvendig, hvor den er sat af store, fint hugne blokke af silurkalk, fremtræder den som en anselig, enkel portal. En kraftig hjørnefals, som er ført rundt i bueslaget, og hvorom såvel sokkelen som de skråkantede kragbånd er forkrøbbede, forskyder portalens dimensioner i bredden, selve dørlysningen er i virkeligheden smal, kun en meter. Tympanet er oprindeligt, glat, det bæres af smalle karmfremspring og konsoller, som er fremstillet med cement i 1879 (rgsk.). I det rundbuede inderparti ses i de kraftigt smigede dørsider to sæt korresponderende huller til stængebomme. Af disse to for længst forsvundne træslåer, som må have været indlagt ved kirkens opførelse, har den øverste siddet i et 163 cm dybt hul i østkarmen, omtrent i højde med tympanets konsoller, den underste i vestkarmen, ca. 70 cm over gulvet (sml. planen fig. 2 nederst). Glidehullet her er vistnok kun 135 cm dybt, men bommen må alligevel have været lang nok til at spænde over dørgabet og nå ind i det tilsvarende hul i østkarmen (sml. fig. 2). At dømme efter hullernes dimensioner har bomtømmeret været henholdsvis (knap) 9x16 og 14x14 cm svært, og da bomhullerne sidder 14 cm fra karmanslaget, er det muligt, at den oprindelige dørføj har været af formidabel tykkelse.

Norddøren er næsten helt ødelagt af et i 1800'rne udvidet, nyere vindue, under hvis ydre sålbænk dørfalsene nu kun står bevaret i et par skifters højde. En udhugning har vist, at den ydre lysning har været omkring 170 cm bred, og at ledføjningerne må have svaret til dem i sydportalen, idet falsmål og karmanslag har været omtrent identiske. Nordportalens halvrunde tympanon blev 1878 fundet i en stenbunke, og eet af dens indvendige smighjørner kunne samme år iagttages og følges indtil en højde af 185 cm over kirkegulvet (Bidstrup).

Af de oprindelige vinduer i rotundens underetage (kirkerummet) er to fuldt bevaret, et tredje skal være iagttaget i 1878 og et fjerde må være slugt af skibets store, nymodens nordøstvindue. Der har næppe været flere, og døre og vinduer har vel så været fordelt på følgende måde, regnet fra korbuen og rundt: Vindue, norddør, vindue, vindue, syddør, vindue.

Af de to bevarede oprindelige vinduer er det ene, det mod sydøst, udformet på speciel måde, som en glug ud til den her anlagte trappe, og modsvaret af en lille lysåbning i trappeløbets ydervæg (sml. fig. 2 nederst; indergluggens omrids er vist på kalkmaleribilledet fig. 13). Det andet vindue blev hugget rent ved en undersøgelse i 1936 og er af særlig interesse, kunstarkæologisk vigtigt, fordi det synes at være det eneste helt oprindelige, romanske vindue, som er bevaret i en bornholmsk rundkirke. Det sidder i en højde af kun 2,53 m over

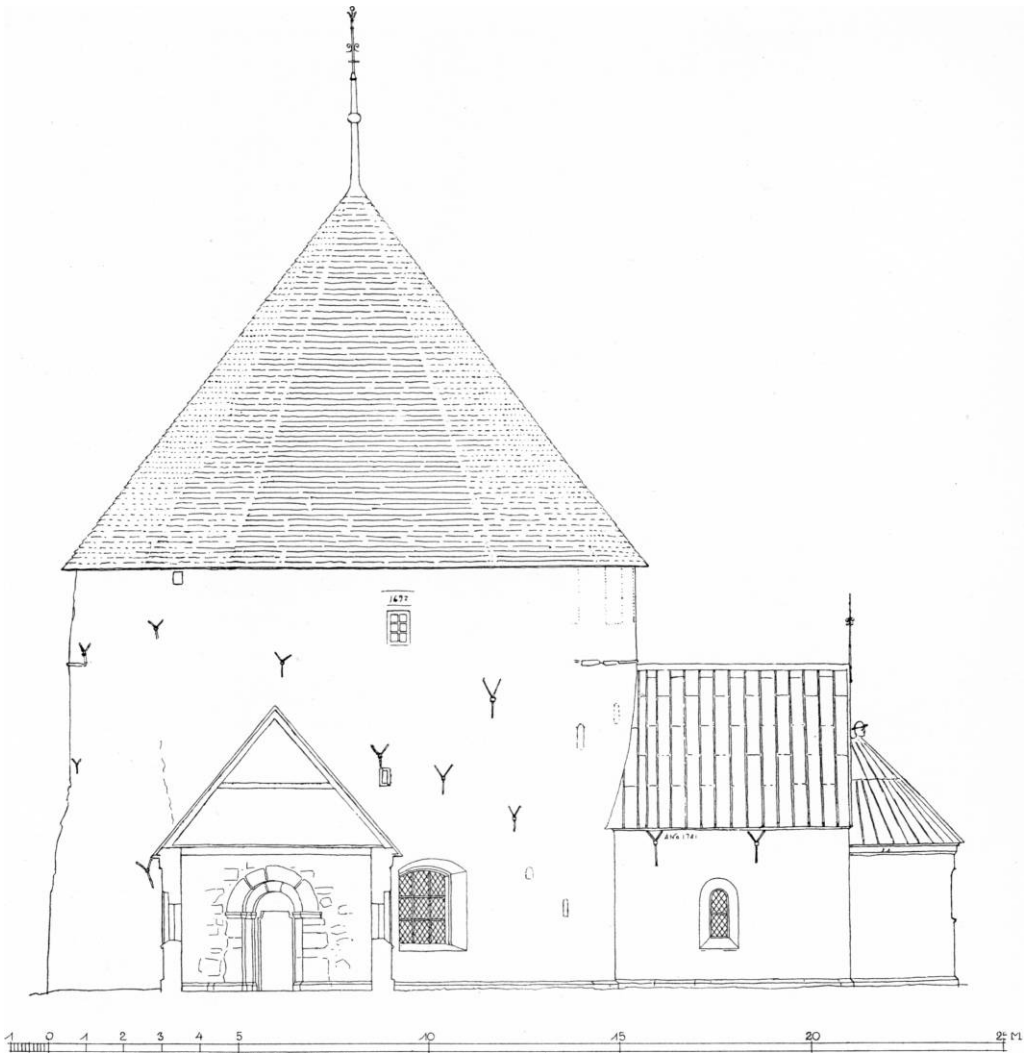
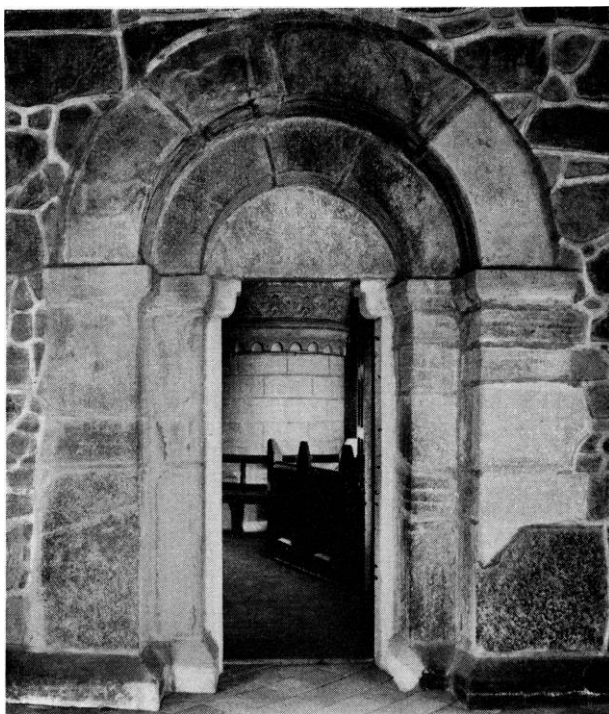

Fig. 6. Nylars kirke, set fra syd. 1:200. Målt af Charles Christensen 1939.

sokkelen og har ikke kunnet anbringes højere af hensyn til skibets ringhvelv. For ikke at bryde hvælvingens horisontale vederlagslinie har det været nødvendigt at afdække det vandret med stenplader indvendig (sml. Knuds kirke, s. 186 og 189), hvor det slet og ret står som et firkantet hul med ganske svagt smigede sider og stigende sålbænk og overdækning frem til den noget højere anbragte lysningsramme, som er 5 cm tyk og sat af silurkalk (sml. snittet fig. 3). Lysningens øvre afslutning er rundbuet og dens mål så små (52x27 cm), at det er umuligt for et voksent menneske at krybe ind gennem vinduet. Yderstik og -smige er muret af tilhuggen silurkalk i småt format og er af vanlig romansk form (højde 74, bredde 44 cm).

Hude fot.

Fig. 7. Nylars kirke. Sydportal. Dens plads og mål fremgår af fig. 6.

Et tredje vindue blev fundet 1878 af M. Bidstrup ved den af ham ledede istandsættelse. Det opdagedes mod sydvest under »en stump af en bjælke, der formodentlig før 1661 ... , har været en del af et gennem kirken anbragt bjælkeanker«, og altså ældre end reparationen 1661, ved hvilken vinduet, som han antog, var blevet tilmuret. Dette vindue kan ikke spores, der må en udhugning til, hvis man vil have afgjort, om »ankerbjælken« kan have været noget andet, f.eks. en stump af en oprindelig stilladsbom eller stammede fra et senere pulpitur.

Hele det *indre* er hvælvet, apsiden med en halvkuppel, i hvis top der ved opførelsen er indmuret fem lavt bugede, temmelig langhalsede, ca. 20 cm høje *lydpotter*, ordnet som et ligearmet kors. Potterne, som vistnok alle er ens, svarer i form og størrelse ret nøje til fire af de fem, som i Øster Herrestad i Sydskåne ses indmuret på tilsvarende vis og ordnet i samme mønster i apsishvælvet⁴.

Korhvælvet er højt kuplet og tykt, muret af kalkstensflager. Dets top rager næsten 2 m op over murkronen, omtrent op til tagværkets hanebånd. Den runde korbue er glatpudset, med skråkantede kragbånd, trukne i puds, forholdsvis høj, men kun knap 2,60 m bred. Den stammer fra en restaurering i 1882 (kirkeregnskabet for dette år opfører under ekstraarbejde: »triumfbuens

udvidelse og indsnevring i bredde«), men er sikkert genfremstillet efter forefundne spor, sandsynligvis nogenlunde korrekt. Der har vistnok ikke været sidealternicher.

Skibet dækkes af det sædvanlige ringhvælv, men dettes svære, runde midtpille er helt igennem muret af veltilhugne kalksten i jævne skifter af forskellig højde, og dens ledføjninger er rigere end vanligt. Pillen har dobbeltsokkel (to skrånker) og krones af en lille rundbuefrise, hvorover der er et udkraget, skrånkåntet gesimsled. Hvælvingens underside er ujævn, med aftryk af den under opførelsen gang på gang fremadflyttede og genbenyttede buestillingsbrædder, især mærkbare på nedløbet over pillen, hvor hvælvets smalle nederste del har store facetter mod vest.

Indgangen til rundskibets nederste trappe findes i korets sydvæg, umiddelbart op til triumfbuens søndre vange. Den et par m høje, ganske smalle dør har hverken karmanslag eller stængeanordninger og har næppe været til at lukke med en dørføj. Dens karme fortsætter glat i trappens sidemure; bortset fra et nyere brud er østkarmen velbevaret, mens vestkarmen er forhugget på et bredt parti i overgangen til korbuevange. Døroverliggeren er lige. Det smalle, men på grund af de velmurede, brede trin alligevel ret magelige trappeløb, som fører vest på, op gennem rundmuren, er højt og dækket med stenplader, de fleste af silurkalk, lagt kant mod kant. Det tiende trin er bredt, som en lille repos, og ud for denne er der i ydermuren en lyssprække, indvendig smiget og med vandret dækplade. Tre trin højere oppe følger en langt aneligere repos med en lysåbning som den foregående, kun lidt bredere. Over for denne findes i indervæggen det i det foregående omtalte romanske, nu sikkert lidt udvidede vindue. Knap halvanden m under mellemstokværkets gulvniveau har det lige trappeløb været til at spærre med en dør, hvis indfatning er omhyggeligt forarbejdet, af silurkalk. Bag dørlysningsen, som er 195 cm høj, 58 cm bred, er der karmanslag, af hvilke det nordre, ind mod kirken, er bevaret, mens det tilsvarende mod syd er fjernet ved en ommuring. Ved det bevarede karmanslag ses et 108 cm dybt hul til en stængebom, som går ind i udstøbningen ovenpå underetagens hvælv. Bag mellemdøren er der en forplads, og fra denne kommer man gennem en retkantet dør i indervæggen til en kort trappe, hvis fire øverste trin er anlagt i hvælvingsudstøbningen.

Anden etage, *mellestokværket*, er lavt, og hvælvingspillen, som både har sokkelfremspring og gesims, begge retkantede, er som følge heraf kort og trykket, kun 75 cm høj. Trods eftersøgning er det ikke lykkedes at påvise en gennemgang til korloftet, atter et indicium, som bekræfter, at koret aldrig har haft et forsvarsstokværk (sml. Østerlars), som skulle kunne bemandes fra rotunden.

Forsvarsbetonet er derimod et mærkeligt, ofte omtalt arrangement i mellemetagens sydmur, lige over sydportalens udmunding i kirkerummet, hvor-

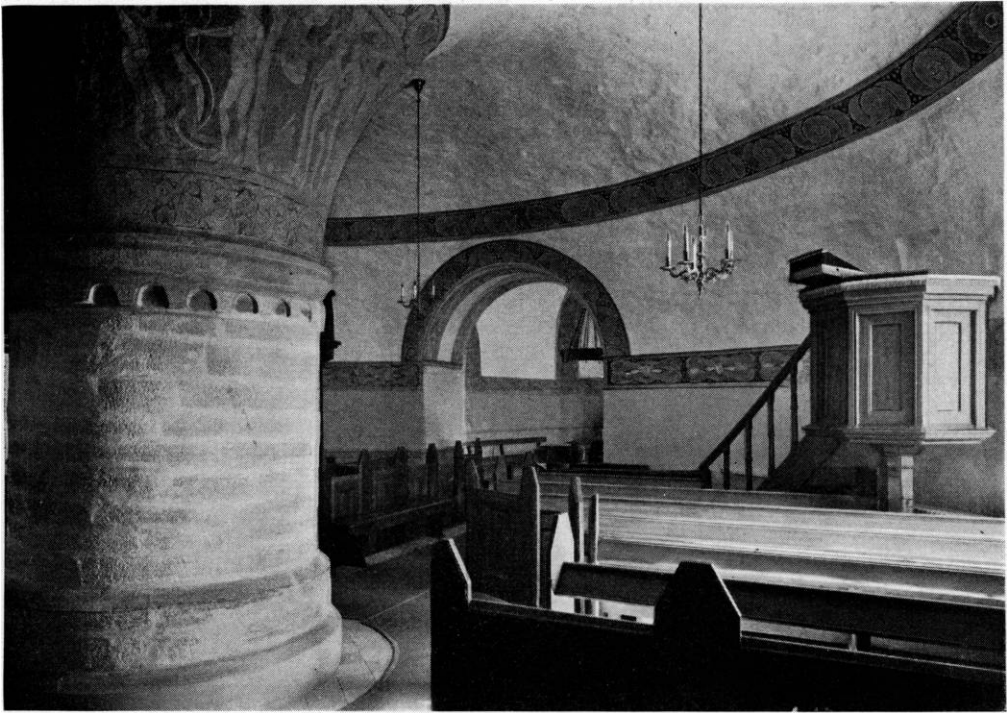

Fig. 8. Nylars kirke. Indre, set mod øst.

E.S. 1952

ved dette er sat i direkte forbindelse med mellemetagen (fig. 9). Man ser her en godt 180 cm høj, 165 cm bred, af silurkalk muret rundbueniche, hvis dybde nu er et par alen, men hvis bund er uregelmæssig, og vel derfor ommuret, måske ved den istandsættelse, som fandt sted efter nedstyrtningen af ydermuren i 1661 (sml. kalkmalerier, s. 266). Nichen giver plads til en med kløvet kamp foret, uregelmæssigt firsidet, svagt tragtformet skakt (omkr. 90 x 100 cm, sml. fig 2), som fører ned gennem kirkeetagens hvælving. Skakten, som kun når halvt ind i nichen og er anbragt skævt for denne, virker oprindelig, ikke mindst fordi nichens velbevarede murhjørne hviler på stenene i skaktens vestre topskifte, og murværket her synes homogent. Hullet er nu lukket forneden med små mursten, en tilmuring, som stammer fra istandsættelsen 1882 og er foretaget af Bidstrup, hvis undersøgelsesberetning foreligger: »Det bekendte hul i hvælvingskappen over 1. stokværk blev gennembrudt, hvorved fandtes 2 jernkugler og en lille blyplade. Kuglerne var 2 tommer i diameter . . . Dette hul skønnes at være bygget samtidigt med kirken, dog ikke helt igennem hvælvingen, altså kun som en fordybning, og går ned til ca. 12 til 15 tommer (omkring 31 til 40 cm) fra hvælvingsens underkant, koncentrisk med dennes buer. At dette hul senere har været gennembrudt, kunde ses, dels deraf, at

det var uregelmæssigt formet i underkanten, således som det i reglen fremkommer ved hulbrydning i den slags murværk, dels deraf, at det murværk, hvormed det igen var tilmuret, og som for (c: ved) undersøgelsen blev gennembrudt, var helt forskelligt fra omgivelserne, og hovedsagelig bestod af munketagstensbrokker og kalk, hvori fandtes enkelte stykker af egetræ. Nu er hullet igen tilmuret med 1 stens kappe.« (Hullets plads: sml. fig. 2).

Bidstrup har altså bedømt skaktens bevarede hovedparti som oprindeligt, og det ligger nær at mene, at dens nederste indfatning under alle omstændigheder måtte blive ødelagt ved udførelsen af den af Bidstrup omtalte, utvivlsomt sene tilmuring med tagstensbrokker. Skakten virker aldeles hensigtsløs, hvis man ikke tør antage, at den oprindelig har været ført helt igennem hvælvet. Det lyder rimeligt, når Frölén forklarer åbningen som et skoldehul eller machicouli, anlagt for ovenfra at kunne beskyde, tildænge med sten eller på anden vis maltraktere en fjende, som havde sprængt dørfløjen og nu prøvede på at forcere indgangen⁵. I en sådan — meget speciel — situation har hullet vel nok kunnet gøre nytte, og det er kanhænde muligt, at der i nichens om-murede bund oprindelig har været udgang til en nu forsvunden, muret karnap med åben bund, hvorfra området lige foran sydportalen kunne bestryges. Måske er Fröléns forklaring rigtig, kun må man så undre sig over, at der aldrig er fundet nogen tilsvarende skakt over eller bag nordportalen, hvis forsvar dog måtte være lige så vigtigt. Her er der vistnok intet at se i hvælvets overside (hvælvets underside er aldrig undersøgt), og i stedet for en niche findes der en oprindelig dør eller luge ud til det fri. Denne muråbning, som sidder lige over nordportalen, er indvendig 205 cm høj, 79 cm bred, og afdækket med stensbjælker. Udadtil har den en 90 cm høj, tilsyneladende oprindelig brystning, lysningen derover har et lille, fremspringende karmanslag. Lægger man vægt på, at der kun synes at have været een skakt, vil man måske føle sig bedre tilfredsstillt af en anden forklaring, som går ud på, at åbningen først og fremmest har været indrettet for at man gennem den bekvemt kunne op- og nedbære de varer og sager i mellemstokværket, som ikke kunne transporteres ad den smalle murtrappe.

Mellemstokværket har tre smalle og lave lyssprækker med vandret afdækning og svagt smigede sider (sml. fig. 2). Een sidder stik vest, lige over gulvet (91 x 64 cm), og er lukket i ydre murflugt af skalmuringen 1661, en lignende, lavtsiddende, står tilmuret mod nordøst, den tredje findes i sydøst. Den sidste er anbragt højere, 135 fra gulvet, og er ligeledes blændet i ydermuren. Mellemstokværkets gulv ser ud til at have været belagt med et lag stampet ler, af hvilket betydelige rester er bevaret. Ringhvælv svarer til hvælvingen nedeunder. Den del af rundmuren mod sydøst, i hvilken trappeløbet til rotundens øverste etage er anlagt, er tykkere end ellers. Den ekstra murtykkelse viser

Glaudi Hansen fot.

Fig. 9. Nylars kirke. Mellemstokværkets sydlige indermur. Til venstre udmunder trappen fra nederste etage (kirken), til højre ses den s. 225 omtalte niche og den af rå kampesten indfattede skakt ned gennem hvælvet.

sig indvendig i mellemstokværket som et bredt, fremspringende parti og er sikkert lagt til af hensyn til vægtergangen i tredje etage, hvis indre murring det på denne af trappeløbet svækkede strækning ikke var tilrådeligt at lade hvile alene på ringhvælvet (sml. snittet fig. 3).

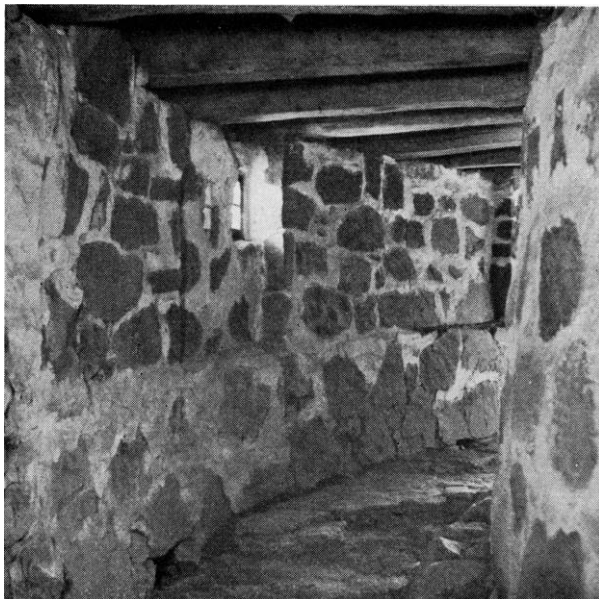
Døren til øverste trappeløb er anbragt helt mod øst i murfremspringet; trappetrin, afdækning og en enkelt lille lyssprække i løbets ydermur er udført på samme måde og af samme materialer som i det nederste trappeanlæg. Løbet ender som en lang, smal helt åben slids langs skyttegangens ydermur, men da denne her er fuldstændig ombygget i nyere tid, kan trappemundingen meget vel oprindeligt have været overdækket med en muret kappe af samme art, som den i Østerlars delvis bevarede.

Den ca. 130 cm brede skyttegang (fig. 10) er brolagt med uregelmæssige flager af silurkalk med fald ud mod façaden, i hvilken gulvniveauet markeres af et fremspringende, uprofileret bånd. Skyttegangen har til at begynde med stået åben, et forhold, som røbes af en del let kendelige spygatter nederst i brystværnet. Disse udad skrånende afløbsrender for regnvand er af silurkalk, begyn-

der lidt inden for brystningens fod, er ført helt igennem denne og udmunder lige over façadebåndet. Spygatterne mangler nu mod syd og mod sydvest, hvor murkronen er blevet omsat i 1692; i den bevarede del af brystværnet er der i alt 7, anbragt fra 2 til 3 m fra hinanden. Den omkring 75 cm tykke brystningsmur har oprindeligt kun været henved 90 cm høj, men er tidligt blevet udstyret med påbyggede tinder, hvoraf 10 er bevaret. De er rundt regnet 120 cm høje, fra 136 til 146 cm brede. Tindemellemrummene, som har gjort tjene-ste som skydeskår, er nu lukket med temmelig rått kampestensmurværk. I tilmuringerne, hvis tykkelse kun er ca. 55 cm, så at skårene står markeret som indvendige blændinger, er fugemørtelen frisk og uforvitret. Skydeskårene må derfor være blevet lukket meget sent, muligvis først samtidig med, eller endog efter at rundskibet fik det nuværende store kegletag, som er trukket ud over vægtergangen. I tinderne er fugerne kendeligt, men dog ikke særlig stærkt forvitrede, hvilket tyder på, at gangen har stået åben nogen tid efter at tinderne blev føjet til, og da forvittringsgraden i det nederste ældste, oprindeligt vandret afsluttede brystværn er omtrent den samme som i tindernes fuger, kan der vel næppe være nogen større tidsforskel her. Men dette skøn kan være usikkert, vanskeligt at komme uden om er blot, at mørtelen i den ældste brystnings øverste fuger er strøget ud over murens overkant på en sådan måde, at der ikke kan være tvivl om, at tinderne, så gamle de end er, alligevel må være sekundære. (Udhugninger i overgangen mellem tinder og brystning).

Muren inden for skyttegangen, hvorover rotundens oprindelige spidstag har rejst sig, er ca. 190 cm høj over gangens fliselægning, omkring 200 cm i rummet indenfor, hvor der mangler gulvbelægning. Den 90 cm tykke, meget tunge mur, som oven i købet er belastet af det svære tagværk, bæres af mellemstokværkets ringhvælv, som tilsyneladende stadig tåler byrden så godt, at det ikke kan være den frejdige konstruktion, som har været årsagen til de udskridninger af rotundens ydre murskal, som måtte repareres i 1662 og 1692.

Skyttegangens indermur, som jo må betragtes som tredje etages, forsvarstokværkets, oprindelige façademur, står blank, hvoraf man måske tør slutte, at kirken i hvert tilfælde ikke er blevet hvidkalket i den ældre middelalder. Muren har mod syd en retkantet dør med anslag for en dørføj, hvis stabler har siddet i den nordre af de svagt smigede vanger. Døren, som er ret omhyggeligt bygget, er af silurkalk og synes aldrig at have haft stængebom. Lysningen, som måler 163 x 68 cm over den velhuggede tærskel, er udvendig overdækket med en 18 cm tyk kalkstensflage, hvis kant danner murkrone; over inderpartiet ligger der tyndere sten. To smalle, rundbuede sprækker med vandret afdækket, smiget inderparti belyser nødtørftigt rummet indenfor, i dettes midte står den sædvanlige rundpille, som her er 2 m høj og bærer hovedparten af tagværket. Til trods for pillens ekstraordinære tykkelse (over 3 m) er den

Kai Uldall 1932

Fig. 10. Nylars kirke. Den vestligste del af vægtergangen i øverste etage, set mod nord. Forneden til venstre ses indløbsåbningen til et spygat.

fuldkommen massiv, hvilket rimer meget slet med en fra flere sider fremsat teori om, at rundpillen oprindeligt har været mange gange højere og udformet som et centraltårn, som hævede sig over kegletaget, og hvorfra der kunne holdes udkig⁶. Det forekommer mærkeligt, at et sådant tårns nederste parti ikke skulle have været hult, med en fornuftigt anbragt indgang direkte fra forsvarsstokværket, og i Østerlars (s.d.), hvor der kan have været et centraltårn, er midtstøtten hul (og tilgængelig) i alle tre etager.

Rummets vægge står blanke, med velbevaret fugning, og har sikkert deres fulde oprindelige højde. Rundmurens overrand er ganske plan, med tynde flækker indmuret i øverste skiftes stødfuger, og udlignet med kalkstensflækker, hvor en af skiftets sten er for lav. Det samme gælder midtpillen; der ses intet, som kunne antyde, at denne før har været højere.

Rundskibets tagværk er gammelt, af eg, ved første øjekast en vildsom skov af tømmer, men i virkeligheden en meget simpel konstruktion, hvis princip er så gammeldags, at det let kunne accepteres som romansk. Tagværkets reelle alder er dog næppe så høj; selv om noget af dets tømmer kan være middelalderligt, stammer den langt overvejende del utvivlsomt fra langt senere tid, mest vel fra 16. og 17. århundrede.

Ældst er en meget frønnet, svær egetræs fodrem, som ligger udvendig over skyttegangens indermur, trukket et par tommer tilbage for dens façade (sml. skitsen fig. 11). Remmen, hvis tværsnit er vinkelformet, består af ni eller ti

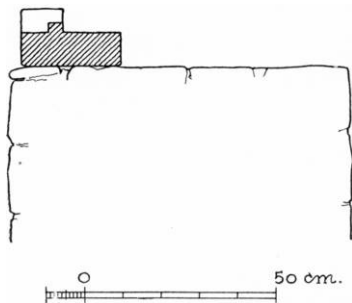

Fig. 11. Middelalderlig murrem over skyttegangens indermur (muren til højre på fig. 10).

krumme længder, som er samlet ved hjælp af bladninger, fornaglet med træpløkke. I remmens opadvendende flange er der udtagninger, i hvilke bjælkerne ligger nedkæmmet, fastholdt af en ca. tommestor forsats inderst i lejet. Udtagningerne er gennemsnitlig 18 cm brede og for det meste for store til de nuværende bjælker, hvilket tyder på, at remmen kan være oprindelig. Den er desuden bedre håndværk end resten af tagværket, som er ret summarisk og knapt udført. Karakteristisk er således, at der ikke findes nogen

rem over gangens ydermur, som det nuværende tag når ud over.

Det fraset fløjstangen 10 m høje kegletag er rejst over 48 bjælker af lidt tilfældige dimensioner og sikkert stammende fra vidt forskellig tid. Bjælkerne ligger radiært ud fra midtpillen, kæmmet ned over en vistnok gammel, rektantet murrem, der som en ring følger pillens overkant. Fra hvert af façadens bjælkehoveder, som er forbundet med sugfjæle, er der rejst et spær, hvert tredje gående helt til tops, og derfor sammenskarret af et par længder. Nogle af spærene er tappet ned i bjælkehovedet, andre bladet på dets side. Hvert spær støttes af tre eller fire skråstivere, hvis nederste ende er tappet i radialbjælken, mens forbindelsen med spæret er tilvejebragt ved rå bladning. Skråstivernes dimensioner tiltager indefter. På rundpillen er der lagt en svær egeklods, og på denne er der rejst en vældig egestolpe, som går oven ud af kegletaget. Denne »konge« har affasede kanter, men er ellers uden smykke. På dens østside, omtrent i øjenhøjde, står årstallet 1789 malet med sort⁷. Fra kongens midte udgår der endnu et sæt spærstøtter, ordnet som stiverne i en paraply, i alt 16, idet jo kun hvert tredje spær når op til kippen. Af egentlige, helt gennemgående hanebånd er der kun fire, anbragt to og to over kryds i to lag. Et par meter under kippen er der desuden nogle få, radiært ordnede halve hanebånd, som er sømmet til kongen og bærer en krans af svære planker, mod hvilken de 16 hovedspær ligger an.

Tagkonstruktionen er forskallet med fyrrebrædder og klædt med egespån. Den frie del af kongen er tildannet som husbrand. Den har på midten en kugle, spidser derefter til og krones af en stang med drage-vindfløj af metal, i hvilken et gennembrudt årstal (1747?).

Det utilgængelige apsistagværk må være opbygget om en konge, som rager op over tagspidsen, hvor den er formet som et mandehovede med bredskygget blyhat. Adgangen til kortaget er gennem en luge i toppen af den ombyggede taggavl, i hvis drage-vindfløj man læser årstallet 1706. Apsis og kor er tækket med bly.

Ændringer og tilføjelser: I påsken 1661 styrtede en stor del af rotundens ydre murskal mod vest ned, men skaden, der har været meget omfattende, udbedredes antagelig året efter (sml. kalkmalet indskrift s. 266). Reparationen er let kendelig, skalmuringen begynder omtrent midt på rundskibets vestside og står forneden som en fremspringende murforstærkning, som gradvis forsvinder i façaden, og som mod øst støder op til våbenhuset. Oppe under søndre tag-skæg, i skyttegangens ydermur, læses 1692, og på korets sydside, lige under gesimsen, ANO 1741; begge årstal er hugget i sten og trukket op med tjære. En ansøgning til stiftsbefalingsmanden, underskrevet Jens Morsing og bevilget 1691, omtaler den »Sønder side af kirckens muer, som overalt ganske er revnet, og fra hinanden mit adskilt, og dersom vores Hr. Oberster, Ober Comendant og Amptmand ofver Bornholm, den Høyædele og velbårne Herre Hr. Johan Diderich von Wettberg icke hafde gifvet Kirckevergerne og Sognemændene befaling, at sette stytter af grene til Mueren, hafde Mueren for lang tid siden nedfaldet og gandske nedslaget Waabenhuset«. Skaden repareredes året efter (rgsk.).

Samme *våbenhus* var ifølge opmålingerne i B.æ.K. og ældre fotografier en meget uanselig tilbygning foran syddøren. Dets sidemure var ret tykke, måske middelalderlige, mens gavlen var ganske tynd og næppe ældre end 1800'rne. Den retkantede yderdør flankeredes af to almindelige stuehusvinduer; det teglhængte tag var afvalmet. Ifølge kirkeregnskaberne havde det 1709 en bræddeklædt taggavl, som fornyedes 1736. Våbenhuset blev nedrevet 1879 og samme år erstattet med et nyt, opført efter tegning af J. D. Herholdt. Det er af tegl på skråkantet kampestenssokkel, har et fladbuget vindue i hver langside og mod syd en rundbuget dør. Det indre har bjælkeloft, taget er tækket med spån.

1879 blev kirkemuren omkring det nye våbenhus repareret og sydportalen istandsat, arbejder, som udførtes af Bidstrups byggeforretning. Kirkens indre præges af en hovedistandsættelse 1882 (arkitekt M. Bidstrup). Fra denne restaurering stammer hovedparten af inventaret; der blev fremdraget kalkmalerier (sml. nedenfor), og kirkevinduerne fik deres nuværende udseende. Apsidens romanske østvindue blev istandsat, mens et senere udbrudt vindue sydligt i apsismuren blev tilmuret. Korvinduerne blev gjort betydelig mindre, idet man nu »efter Ministeriets Approbation anbragt(e) nye Vinduesindfatninger af tildannede Sandsten ... i Form ... de oprindelige saa lig, som Nutiden tillader« (Bidstrup). Koret havde inden restaureringen to meget store, uregelmæssigt murede, udvendig tilgitrede vinduer, intet af dem synderlig gammelt, det yngste (mod syd) fra 1834 (rgsk.)⁸. Skibet havde tre lignende vinduer, eet mod syd, to mod nord, som bibeholdtes temmelig uforandret. Man indskrænkede sig her til at afrette buerne, som nu er flade, og indsætte smårudede bly-

vinduer, svarende til de ny i koret. I denne stand er kirken siden blevet vedligeholdt uden nævneværdige ændringer.

KALKMALERIER

Som led i hovedstandsættelsen 1882 blev hvidtekalken banket af hvælvinger og vægge. Der fremkom herunder spor af kalkmalerier¹, som undersøgte af J. Kornerup. Udsmykningerne viste sig at stamme fra mindst fire perioder, langt det meste dog mere eller mindre ødelagt. Af kirkens ældste og bedste dekoration, en serie *tidliggotiske kalkmalerier*, lykkedes det imidlertid Kornerup at redde og istandsætte en meget væsentlig del, og disse billeder er indtil nu de ældste kendte på Bornholm, når man ser bort fra ganske ubetydelige fragmenter, fundne i Å kirke og Ruts kirke.

De bevarede malerier omgiver som en ring hvælvingsnedløbet lige over rundpillen, hvorved denne ligesom bringes til at vokse og synes udstyret med et prægtigt bægerkapitel. Billedfrisens samlede højde er her omkring 185 cm. Den begrænses af to indbyrdes vidt forskellige ornamentborter, malet med gul og rød okker, gråt og (i hvert fald nu) stærkt neddæmpet eller bleget blågrønt, på en sort bund, hvori der er symmetrisk ordnede grupper af små hvide kugler. I den nederste bort ses små, kantstillede ruder med firblade vekslende regelmæssigt med store kringlebuer, indspundne i palmetartet bladværk, som gror op ad buens sammenbøjede ender. Ornamentikken er her baseret på ældre motiver, hvilket ikke er til at spore i den øvre, lige så omhyggeligt og elegant malede bort, til hvis maner der findes skånske paralleller fra omkring 1300. Man ser her store, i regelmæssige bølger førte bånd af vekslende bredde, ligesom perspektivisk forkortede, tonede i farvelægningen og behandlet som bladværk med rundtakkede rande. Disse bladdrapperier brydes og forbindes med jævne mellemrum af halvrossetter, som krones af trebladede opsatser.

Figurfrisen er efter ældre skik malet på dæmpet blå grund, som mod overborten er begrænset af en temmelig bred, grønlig zone. De enkelte optrin skilles af stive træer, nogle med kugleformet krone uden angivelse af løvværk og bærende mærkelige midtdelte frugter, halvt hvide, halvt røde. Af syndefaldsfremstillingen ser man, at dette må være gengivelser af kundskabens træ, hvis frugters gode og onde egenskaber, ikke ueffent, er symboliseret ved farverne. De øvrige paradisevækster er helt ornamentalt stilerede, med senromanske reminiscenser, og de runde skiver i glorieerne er fordybede i puds, ligeledes et senromansk træk.

Billedfølgen begynder mod nordøst og skrider fremad mod højre, vesten og sønden rundt. Fremstillingen, som beretter om skabelsen og syndefaldet, har bestået af syv optrin:

P.N. 1918

Fig. 12. Nylars kirke. Detalje af de romanske kalkmalerier på underetagens midtpille, set fra nord.

1) Adams skabelse: Gud Herren (til venstre) indblæser ham livets ånde, tydeliggjort ved tre tynde stråler, som træffer Adams læber. Gud Herren trykker med venstre hånd en bog op til brystet, hans højre er løftet i velsignelse.

2) Kvindens skabelse (fig. 12). Eva gror ud af den sovende Adams side. Til venstre Gud Herren som i 1), til højre en ligeledes velsignende engel.

3) Gud Fader advarer menneskeparret mod at æde af kundskabens træ. Alle personerne holder afværgende håndfladerne frem for sig.

4) Syndefaldet. Om kundskabens træ vinder sig slangen, hvis krop er mi-parti i rødt og hvidt som frugten, Eva rækker Adam. Fristeren har et slet ikke frastødende, lokket og skægløst ynglinge hovede.

5) Herren udspørger de to syndere, som skjuler deres skam med bladkoste. Gud Herren ser ud til at velsigne med mindst to udstrakte fingre i stedet for, som man skulle vente, at påminde med een (fejlagtig supplerings?).

6) Uddrivelsen af Paradis. Engelen svinger truende med sværdet, ænser ikke Adams svagt argumenterende gestus, men skyder ham fra sig med venstre hånd på hans skulder.

7) Her, mod øst, må ifølge Kornerup »uden tvivl en fremstilling af menne-

skene, der arbejder i deres ansigters sved, have været malet. Her var der nu ikke andet for, end at udfylde det tomme rum med den blå bundfarve og de rundt løbende borter.«

Ligesom i de øvrige rundkirker, hvis dekorationer er adskilligt senere (sml. Nykirke, s. 211 f.) har også her ydervæggen haft kalkmalerier, men af disse var der kun mindre brudstykker tilbage. Efter eget udsagn lykkedes det dog Kornerup »at udfinde tegningen i to smukke borter, som synes at have løbet helt rundt i bygningen og som i stil og tidsalder ganske svarer til dem på kapitælet. På rundkirkens sydøstre væg, hvor prædikestolen havde sin plads, fandtes der levninger af et stort billede, som dog var så få, at inget helt deraf kunne bringes tilveje«. Det af Kornerup omtalte fragment kendes fra en af hans akvareller (fig. 13), af hvilken man ser, at der også på ydervæggen må have været malet en billedcyklus, måske flere, som kan have gået hele væggen rundt. Det bevarede er sandsynligvis kun et mindre brudstykke af en billedrække, som har anskueliggjort en helgenlegende. Fragmentet indeholder i hvert fald to forskellige scener, adskilt og indrammet i arkitektonisk staffage, men tilsyneladende begge med een og samme stående, med glorie fremhævede person som hovedfigur, i begge tilfælde anbragt til venstre, med front mod højre. Til at skelne er:

1) I et hus knæler en bedende mand. Bag ham står først en biskop(?), dernæst en fuldskægget mand. Til venstre, som anført, helgenen.

2) En knælende figur anråber helgenen, som over den bedendes opadvendte ansigt holder en bog (?) i posefuttal (?). Den bønfoldende, som synes at være en ung mand, har en tætsluttende hætte om hovedet, og ud af dette slikker der småflammer. Bag den knælende ses noget af en vinge og derved ørerne og snuden af et dyrehovede, begge dele malet med rødt og måske at opfatte som brudstykker af en djævlefigur. Den vender bort fra den knælende yngling og er vel så uddrevet af denne, som også ved flammerne synes karakteriseret som besat. — I baggrunden en bygning eller mur, omsluttende tre unge mænd (?). — En stukglorie knap 2 m syd for korbuen er alt, hvad nu er synligt af det beskrevne kalkmalerifragment, som overhvidtedes efter undersøgelsen. En tilsvarende glorie ses på hvælvansatsen mod nordøst, ca. 1 m fra korbuen.

Ornamentborterne på skibets ydervæg blev ikke alene opmalede, men desuden ført helt rundt, ikke alene på skibets vægge, men også langs bueslaget over den ny korbue og overalt i kor og apsis. Dette »Antic Dekorationsmaleri« under professor Kornerups ledelse (rgsk.) virker mindre heldigt, ikke mindst fordi det nu er umuligt at skelne mellem nyt og gammelt. Kornerup har vistnok ikke fundet spor af middelalderlige kalkmalerier i koret. I apsidens indtil 1788 en ældre altertavle, som nævnte år gik til grunde ved en brand, som antagelig skyldtes en glød fra alterlysene². Ifølge Bidstrup var der kraf-

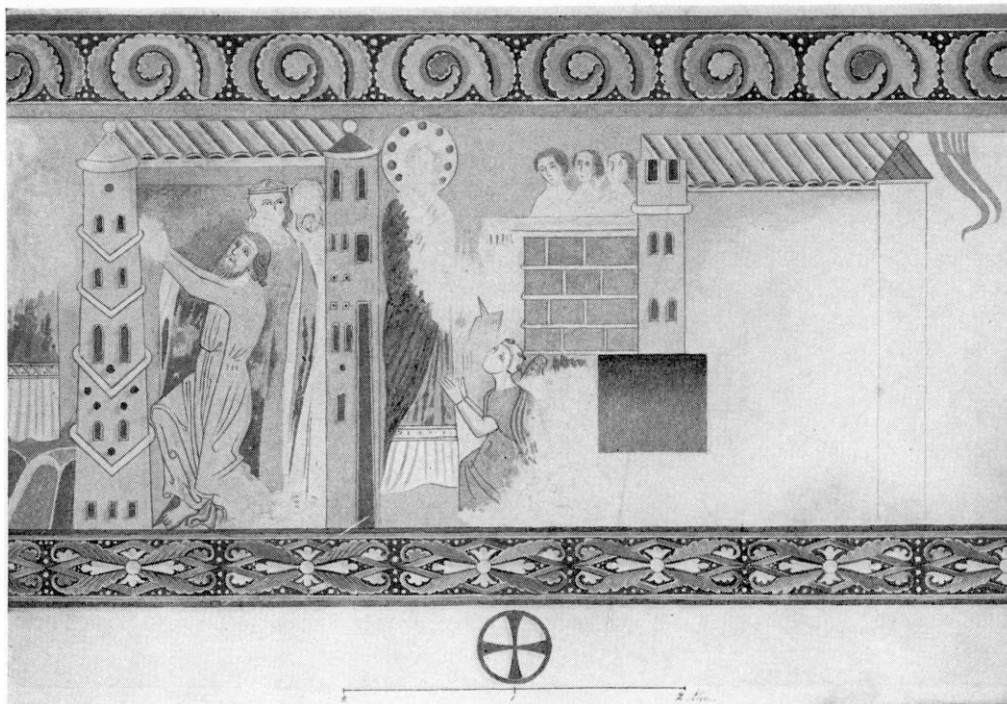

Fig. 13. Nylars kirke. Detalje af (nu overhvidtet) romansk kalkmaleri på underetagens sydøstre ydervæg. Efter akvarel af J. Kornerup 1882.

tige sodspor på det revnede apsishvælv; muligvis har branden også sprængt pudsen af korhvælv, hvorved eventuelle kalkmalerier kan være tilintetgjort.

Den i 1882 fremdragne udmaling er meget ejendommelig, men vanskelig at placere³. Farveholdningen, det meste af ornamentikken samt flere mindre småtræk har overvejende tilknytning til romanske traditioner, men i disses seneste udviklingstrin. Prydborterne minder ikke lidt om ornamentikken i nogle af Rhinlandets senromanske kirker, hvis dekoration vistnok må stamme fra tiden 1235—40 (Limburg, Boppard)⁴. På den anden side virker pryddrammerne i Stora Köpings apsis (i Skåne) ligeledes beslægtede, og her må kalkmalerierne være adskilligt senere, tidligst vel fra omkring 1300⁵. Kornerup henviser til de over-restaurerede kalkmalerier i Bjeresjö i Skåne, men her er stilen afgjort ældre end i Nylarsbillederne, som næppe kan dateres til første halvdel af 13. århundrede. Kalkmalerierne har ganske vist ingen helt udprægede gotiske stiltræk, der er således ingen gotiske arkitekturmotiver som i de yderst primitive billeder i Ny kirke, men figurerne holdning synes efterromansk, og man sporer en vis bestræbelse for naturalisme, især i de nøgne figurer, som snarest er ungotisk. Det er muligt, at kalkmalerierne kan være udført omkring 1250 eller kort efter.

På rundskibets vestvæg er med rødt indstreget et rundbuet *indskriftfelt*, som vistnok må være *malet i slutningen af 1663* eller det påfølgende år. Bueslaget er kantet med en meget simpel akantusbort (rødt, gult og sort-gult bladværk med røde konturer), i feltet følgende indskrift med sorte versaler:

ANNO 1661

Paaskemandag falt denne vest
re mur ned uden til ved denne sancte
Nicolai kirke som kostede 400
sletdaler i genopbygd og da var
den hederlige og vellærde mand
Mads Michelsøn sognepræst som
døde den 30 september anno
1663 og velagte mand Mads
Hinse kirkevergere

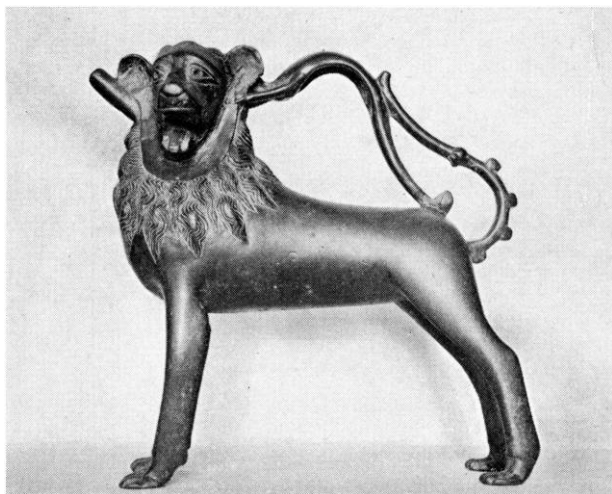
Rester af en med rødt, gult og sort malet, tarvelig bladfrise fandtes på begge sider af korbuen, langs dennes bueslag. Til denne udmaling, som i så fald måske har været jævngammel med den ovenfor citerede indskrift, kan Ravn hentyde (1671), når han omtaler kirken som »inden omkring, med stolene, vel formalet og beprydet«⁶. Hertil har antagelig også de røde og gule rosetter hørt, som man i 1882 fandt malet i midtpillens buefrise.

Ifølge rgsk. 1689 har Albertus maler også været i Nylars »for Høy Edele og Welbaarne Hr oberstens obercommendant ofuer Borringholm, Samt og hans Welb. fruis Waabbener at opsætte udi kircken« (1 sid. 2 mk.). Disse af Albert Sax udførte adelige våbener (Wettberg og Grubbe, sml. Knuds kirke, s. 191) er blevet malet på korets nordvæg, hvor man i 1882 fandt »3 stk. navnetræk i form af våbenskjolde indslyngede i bladformer. I det øverste er anbragt Christian 5.s navnetræk, og i de to andre Johan von Wettberg og rimeligvis hans hustru« (Bidstrup).

Endelig sås i 1882 Christian 7.s navnetræk malet »i gulagtige farver på det vestre vægfelt ovenover korbuen i koret«.

INVENTAR

Alterbord af fyrretræ fra 1882. Det tidligere †*alterbord*, 156 cm langt, 95 cm bredt og 91 cm højt, var opmuret af cementstenskvadre og dækket af en ca. syv cm tyk cementstensplade, som kragede ca. fem cm ud over bordets tre sider. I bagsiden fandtes en niche, ca. 26 cm høj, 42 cm bred og 42 cm dyb, og i oversiden en ca. 12 cm dyb helgengrav. På forsiden fandtes rester af et senere påført pudslag med en sort, malet bladdekoration. Da bordet blev nedbrudt 1882 fandtes under det en mønt fra Valdemar 2.s tid (sml. s. 244).

N. M. fot.

Fig. 14. Nylars kirke. *Akvamanile (s. 268).

Som *alterprydelse* tjener et egetræskrucifiks, udført af billedhugger N. W. Fjeldskov 1882.

†*Altertavler*. 1) »Af glat Træ-Arbejde, udziret med Maling og Forgylding« og med en latinsk indskrift, ifølge hvilken tavlen var blevet renoveret 1754, da Joh. Gotfr. von Schepelern var kommandant, Joh. Christian Urne amtmand, Peter Hersleb og Ludvig Harboe biskopper, Jens Thanch provst og Hans Severin Whitte sognepræst¹. Altertavlen brændte 1788 (sml. s. 264).

2) Af egetræ, »i rokokokarakter«, med årstallet 1791. Fjernet ved restaureringen 1882.

Altersølv. *Kalk*, 20 cm høj, sammensat af dele fra forskellig tid. Rund fod fra o. 1775 med platte over flad vulst; under bunden to ens mestermærker, vistnok for Jacob Schouw, København (Bøje 567). Samtidig med foden er formodentlig den runde, buklede knop og det øverste, trinde skaftled, mens det nederste, sekskantede skaftled og det høje, stejle bæger rimeligvis stammer fra en ældre kalk. *Disk* fra 1700'ernes slutning med mestermærke for Peter Harding Sonne, Rønne (Bøje 2563). *Vinkande*, nyere, af plet. † *Vinkande* af tin, nævnt 1684 (inv.). † *Oblatæske* af tin, nævnt 1684 (inv.).

Sygekalk fra 1768, 8,6 cm høj. Rund, profileret fod, balusterformet, kantet skaft og rundt bæger, lidt indsnævret foroven. På siden står med prikket skriveskrift: »S(anc)te Nicolai Kirke 1768 Mag(is)tr(o) O. Andresen Borrebye Pastore«. I bunden mestermærker tilhørende Christian Nielsen Lindbach, København (Bøje 581 (årstallet utydeligt) og 583). En vinflaske med skruelåg er indpasset i bægeret. Glat disk med stempler som kalkens og indskrift: »Ste Nicolai Kirche 1768«. Tilhørende cylinderformet etui fra o. 1860.

M.M. 1911
Fig. 15. Nylars kirke. Døbefont (s. 268).

Alterstager af senmiddelalderlig type. Stejl, profileret fodskål, hvilende på tre fødder af form som siddende løver. Slankt, rundt skaft med fire skarpkantede profilringe. Lyseskål som foden. Nyere lysetorn af jern, anbragt i en trækerne.

To *lyseskjolde* af blik, med Frederik 7.s monogram og indskriften: »Minde af Nylars Beboere 1863«. I våbenhuset.

**Akvamanile* (fig. 14) af form som en løve, 31,5 cm høj. På brystet er indsat en firkantet plade i hullet, hvorigennem støbekærnen er fjernet. Låget til åbningen i hovedet mangler. Antagelig et lybsk arbejde fra 1300'ernes første halvdel². Af kirkeinspektionen skænket til Nationalmuseet 1855³.

†*Messehagel*. 1684 og senere nævnes en gyldenstykkets messehagel med røde fløjsblomster; 1766 var den ved at være ubrugelig (inv.).

†*Brudekrone*. En forgyldt sølvkrone solgtes 1740 for 40 sletdaler, 2 mk. og 4 sk. (rgsk.).

Den senromanske *døbefont* (fig. 15) er et gotlandsk eksportarbejde af kalksten, tilhørende den såkaldte keglestubstype og omtrent svarende til Nykirkes font (s. 215). Tvm. 77 cm. (Mackeprang: Døbefonte s. 380 ff.).

Dåbsfadet (fig. 16) er et sydtysk arbejde fra o. 1575. I bunden findes et opdrevet profilhoved i et cirkelfelt med versalindskriften »Marcus Tullius Cicero cons(ul)« og omkring dette koncentriske borter af bukler, rankeslyng og versaler, de sidste stærkt udpudsede. På randen indstemplede ornament. Tvm. 43 cm.

Korbuekrucifiks (fig. 17) i renaissance fra o. 1600. Det let fremoverbøjede hoved har små, lukkede øjne og lille sammenkneben mund, karakteristisk svungent overskæg og kort kind- og hageskæg; en lang, bølget hårlok falder ned over højre skulder. Snoet tornekrone. Stiv, frontal krop med flad brystkasse og sidevunde; armene er korte og kraf-

E.S. 1952
Fig. 16. Nylars kirke. Dåbsfad (s. 268).

tige, benene adskilte, men fødderne krydsede og samlet med een nagle. Blødt foldet lændeklæde med snip i højre side. Figurens højde ca. 135 cm. Simpelt glat korstræ med fliget skriftbånd. Nyere staffering med lysrød hudfarve, hvidt lændeklæde og sort korstræ. Nu ophængt på våbenhusets vestvæg.

Prædikestol fra restaureringen 1882. Den tidligere †*prædikestol* var en »tarvelig efterligning af Christian IV's stil«. På opgangen stod »Renoveret 1755«.

Stolestaderne er fra 1882.

Pulpitur, rimeligvis fra 1882. †*Pulpitur* med rimet, religiøs indskrift nævnes af Thurah⁴. 1849 blev en ny lægter malet med hvid perlefarve og kulørte stafferinger, og 1852 opførtes et nyt pulpitur, 10 alen langt, hvis trappe svarede til trappen til husmændenes pulpitur (rgsk.).

Orgel, nyere.

†*Pengeblok* anskaffedes 1813 (rgsk.). To †*pengetavler* nævnes 1811.

To *præsterækketavler*, glatte, med profilerede rammer og nyere kursivindskrift er ophængt på våbenhusets vestvæg.

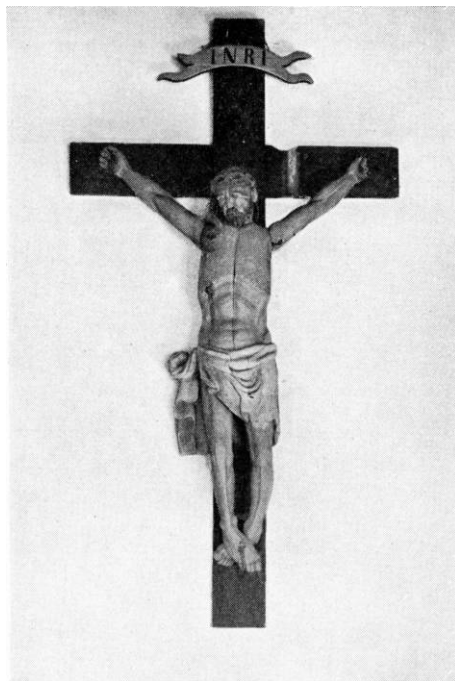
†*Mindetavle* over sognepræsterne Anders Michelsen, død 1619, og Baltzer Thomesen, død 1638, opsat af efterfølgeren Jens Hansen Kyse fra Sjælland (Janus Joh(annis) Kysius Selandus), født 1609. Indskrift på dansk og latin¹. Tavlen, der hang ved alteret, formodes brændt sammen med altertavlen 1788.

Lysekronerne er nye, skibets kroner er kopieret efter en lysekrone i Ruts kirke.

En udskåret, forgyldt *engel* fra o. 1750 med store vinger og flagrende lændeklæde samt en basun i venstre hånd er i nyere ophængning anbragt i koret.

Klokker. 1) 1702, støbt af Daniel Hinrich Grædener og Arend tor Kuhl. Om halsen en vinrankebort og indskriften: »Kong Friderich dend Fierde, Gouverneur Woldemar Reetz paa Bornholm, sognepræst hr. Herman Jørgensen«. På legemets ene side står: »Naar klochen klinger højt, I tør ey blive bange, men tencher tiden er til Herrens huus at gange, ti Herren kommer snrat (!) med sin basune liud, oc vecher os af støf til ævig himmelfryd. IRS. Begge kirchewærge Trued Nielsen, Jørgen Torsøn«. På modsat side står: »Fecit Daniel Hinrich Graedener Arend tor Kuhl anno 1702«. Tvm. 68 cm.

2) Omstøbt 1882 af en klokke fra 1797, hvis indskrift er gentaget. Om hal-

P.N. 1918

Fig. 17. Nylars kirke. Korbuekrucifiks (s. 268).

O.N. 1944

Fig. 18. Nylars kirke. *Gravfane over kapt. Hans Kofod Hansen, død 1729 (s. 270).

sen læses: »Gud alene æren. Støbt af D. C. Herbst Hof Klokkestøber Kjøbenhavn Anno 1797«. På legemets ene side: »Til denne Klokkes Omstøbning har Menigheden bidraget ved frivillige Gaver blandt andre har salig Cancelieraad Schiødt ses Enke Frue Michelle Otilie Stibolt dertil skjænket 100 Slette Daler«. På modsat side: »A. C. Borgen Sognepræst, J. E. J. Clausen Kirkeværge omstøbt i Bornholms Maskinfabrik 1882 Blem og Bidstrup«.

†Klokke med indskriften: »Mathias Benningk me fecit. Laudate Deum in Cimbalis bene Sonantibus: jubilationibus, A(nn)o 1580« (»M. B. støbte mig. Pris Gud med klokkers vellydende jubelklang«). Klokken blev omstøbt i København 1775 (rgsk.) og rimeligvis atter 1797 (sml. ovf.).

GRAVMINDER

*Gravfane (fig. 18) o. 1729, af sort silke, 146x134 cm, med malet indskrift (skriveskrift, store og små bogstaver mellem hinanden) over kaptajn ved det 8. nationalkompagni »her paa landet« Hans Kofod Hansen til Myregaard, født 1655, død 1729 efter 45 års tjeneste som under- og overofficer. Et malet våbenskjold midt på fanen er omtrent helt afskallet. Profileret fanestang med jernod. I Bornholms museum.

Under restaureringen 1882 åbnedes en række grave i gulvet. I en kiste i

O.N. 1947

Fig. 19. Nylars kirke. Gravsten over kancelliråd Henrich Lorentz Schiødtz, død 1774 (s. 271).

koret fandtes bl.a. et *hovedsmykke af sammensnoet messingtråd, besat med pailletter og uægte guldblade. Tillige med andre genstande, bl.a. en blyplade med bomærke, indsendtes fundet til Nationalmuseet⁵.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 19), o. 1774. Kancelliråd Henrich Lorentz Schiødtz, født i Holbeck 1714, toldskriver i Trundhiem 1745, proviantforvalter på Christiansøe 1749, død på sin tilkøbte gård Sellesborg i Nyelars sogn 28. april 1774. Begravelsen bekostet af hans enke Michelle Ottilia Stiboldt, datter af kommandant Stiboldt på Christiansøe, død <8. juni 1812) (sml. klokke nr. 2 s. 270). Neksø-sandsten med karnisprofileret kant, 188 x 108 cm, med kursiv, lagt oven på en karnisprofileret sandstensramme, hvorved gravmindet har fået form som en lav sarkofag. Samlet højde ca. 55 cm. Ved korets nordside.

2) (Fig. 20) o. 1848. Hans N. Holm, skolelærer og kirkesanger gennem 27 år, født 15. sept. 1795, død 27. nov. 1848, og hustru, K. K. Rasmusdatter, født 9. aug. 1797, død 6. april 1848 (10 børn). Stele af Neksø-sandsten, 188 cm høj, med smuk kursivindskrift (hustruens gravskrift står på bagsiden). Stelen, som står på et aftrappet postament, har øverst på forsiden en laurbærkrans i relief og afsluttes med en halvcirkulær gavlf med strålesol. Vest for kirken.

3) O. 1850. Gårdejer Hans Sonne Schous af 17. selvejergård i Nylars, død 39 år gammel 22. nov. 1830, og hustru Dorthea Christine Jensen, død 29. maj 1850, 61 år gammel, samt børnene Cathrine Elisabeth Sonne, død 8. juni 1837, 21 år gammel, Hans Sonne, død 14. maj 1839, 21 år gammel, Dorthea Christine Sonne, død 10. juli 1846, 20 år gammel, og Johanne Catrine Sonne, død 7. juni (resten ulæseligt). Stele af Neksø-sandsten, 157 cm høj, på profileret fodstykke. Øverst en svungen gavl med slyngværk på forsiden. Indskrift med kursiv. Vest for kirken.

4) O. 1850. Brødrene Rasmus M. Holm, født 6. nov. 1824, død 23. dec. 1848, og Niels P. Holm, født 28. okt. 1826, død 7. maj 1850. Stele af Neksø-sandsten, 180 cm høj, på aftrappet sokkel. På forsiden er en laurbærkrans og øverst et halvcirkulært topstykke med strålesol. Indskrift med kursiv. På kirkegårdens nordre del.

I våbenhuset står to *runestene* med følgende indskrift: 1) »Sasser lod rejse stenen efter sin fader Alvard (Halvard); han druknede ude med hele skibsmandskabet. Krist hjælpe hans sjæl i al evighed(?). Denne sten skal stå til minde (el. blive stående)«.

2) Kåbe(?) - Sven rejste denne sten efter sin søn Bøse, en [velbyrdig] dreng, som blev dræbt i kampen ved Udlænge. Gud Herren og Sankt Mikkel hjælpe hans ånd«⁶.

O.N. 1947

Fig. 20. Nylars kirke. Stele, o. 1848 (s. 271).

KILDER OG HENVISNINGER

Regnskabsbog 1684—1766, regnskaber 1755—78 og 1804—89 (LA). — Specifikation over inventarier m.m. 1766 (Sjællands stiftsøvrighed V, div. sager, LA). — Embedsbog 1740—62, embedsbog for Vester-Marie og Nylars kirker 1826—62 (RA). — Indberetninger fra sognepræsten til Nationalmuseet 1882. Museumsindberetninger af M. Bidstrup 1882, J. Kornerup 1882 (kalkmalerier), J. B. Løffler 1882, P. Nørlund 1918, Charles Christensen 1939, C. G. Schultz 1947 og 1952 og O. Norn 1947.

J. J. A. Worsaae: Notesbog III. O. 1850. S. 7 (NM).

Indledning: ¹ P. A. Munch: Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagbøger, Kria. 1864, s. 73. ² Bornholms Stednavne, udg. af Stednavneudvalget, Kbh. 1950 f., s. 175. ³ Den kgl. Mønt- og Medaillesamling: Fundprotokol IV (1882), nr. 479; VI (1926), nr. 1642, samt Arkiv, ad j.nr. 65/24 og 115/26. ⁴ Finderen Laurits Hansens beretning af 29. juli 1925, i Møntsamlingens arkiv: »... Af mønter fandtes en del fra forskellige tidsaldre. I alternichen fandtes et gammelt stenalter opført af cementsten. Pladen bestod af 3 ved fals sammenføjede dele, også cementsten. Dette alter beordrede Hr. Bidstrup mig at lade stå foreløbig, dog forekommer det mig, at pladen blev taget af, måske for at se, om der fandtes et hemmeligt rum. Jeg forlod nu arbejdet ved Nylars kirke, men kom hen på sommeren for at fortsætte med bortfjernelsen af den fyld, hvorpå det omtalte alter stod. Jeg fandt alteret nedrevet og de forannævnte plader fjernet. Jeg undersøgte mellem stenene om der muligvis kunde have været et hemmeligt rum, hvori der var nedlagt meddelelse om, tiden da det var bygget, jeg fandt ikke andet end en del voks, der i smeltet tilstand havde flydt ned imellem de ikke helt med mørtel fyldte sten. En meddelelse indridset af præsten Maler i blytaget over alternichen, at altertavlen havde brændt, jeg husker ikke året. *Ved at søge fylden under alteret, fandt jeg en formodentlig biskoppelig mønt.* Ligeledes beordrede Hr. Bidstrup mig at undersøge murene inde i kirkerummet, om der muligvis fandtes kalkmalerier eller andet af interesse. På pillen midt i kirken fandtes et smukt maleri forestillende skabelsen og syndefaldet, ligeledes indvendig på ydermuren 2 smukke friser. . . .« ⁵ Meddelt af M. Bidstrup til Georg Galster, Møntsamlingen, sml. kladde til indførsel i Fundpr. VI. nr. 1643, indlagt i den i note 3 anførte journalsag.

Bygning: Kun en udhugning kan afgøre, om en af disse nicher ikke i virkeligheden er en tilmuret dør, op til hvilken der ude fra har ført en fritrappel. Kirkeregnskabet for 1686 meddeler, at trappen op til klokkehuset er flyet. ² Brunius, s. 108. ³ Sml. de af Otto Blom i Årb. 1895 (Befæstede kirker i Danmark fra den ældre middelalder) s. 25 f. anførte betingelser for at en borgmur kan betragtes som stormfri: »En mange gange stadfæstet erfaring har vist, at en mur, som er 30 fod (ca. 9,4 m) høj eller mere, ikke lader sig eskaladere med simple stiger. Ringmure om borge og stæder . . . var mangen gang kun 18—20 fod (ca. 5,5—6,3 m) høje og derfor ingenlunde stormfrie, selv om murfladen var forsynet med en frise eller blot en kordon, hvis fremspring gjorde det besværligt eller umuligt at fure stogens forreste og øverste ende op ad fladen ...«. ⁴ Antikvariska Studier III, Kungl. Vitterhets . . . Akademiens Handlinger, Del 65, Stockholm 1948 (Theodor Wählin: Studier i Bosjöklosters Kyrkas Historia), s. 179 f. Heri også om Nylars-potterne, om disse se i øvrigt: M. Mackeprang: Lydpotter i danske kirker, i Årb. 1905, s. 55. ⁵ Frölén I, s. 97 f. ⁶ Frölén I, s. 61 f; fig. 42. ⁷ Ifølge den i indledningens note 4 omtalte indskrift på en af apsistagets blyplader brændte kirkens altertavle 1788. Den herved forårsagede skade må have været temmelig omfattende, eftersom Nylars, måske i den anledning, har fået brandhjælp af andre sognekirker i landet. 1789 ydede i hvert fald Randerup kirke i Sønderjylland 1 mk. 13 sk. »til Nye-Lars kirke paa Bornholm« (L.Å., Ribe bispearkiv, Arkidiakonats rgsk. f. Lø hrd.

1774—1809). Kegletaget kan naturligvis ikke være blevet berørt af branden, men de i anledning af denne indsamlede midler har måske været så rigelige, at der også blev råd til at forny kongen (Nylars rgsk. for 1778—1804 mangler).⁸ Synsforretning 1831: »I stedet for det søndre vindue i koret som både er lidet og brøstfældigt og utilstrækkeligt til at skaffe lysning, bør et nyt og større svarende til det nordre vindue i koret ind-sættes. Vi formene ikke at muren svækkes for meget herved«.

*Kalkmalerier:*¹ Malerierne blev fundet af stenhugger Laurits Hansen, sml. indledning note 4.² Der blev i 1882 fundet smeltet voks mellem alterets fundamentsten, sml. indledning note 4.³ Kornerup, Årb. 1884, s. 106 ff.: 1. halvdel af 13. årh., Petersen: Kalkmalerier (s. 143): omkring 1300; Nørlund: Kalkmalerier (til 1250) har tomt fundkort for Bornholm.⁴ Paul Clemen: Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden. Düsseldorf 1916. Limburg, se s. 513, fig. 364, et ornament, som har meget tilfælles med Nylarspillens topbort, det har endog de samme små kugler på mørk bund, og farveholdningen er den samme (Limburg: »Der Ton dieser weit auseinandergezogenen Palmettenfriese ist rot und gelb auf grau«). Limburgfrisen er desuden afbildet (i sort og hvidt) hos Frörlén (I, s. 127, fig. 113). Om Boppard. se Clemen, s. 445.⁵ Om disse, se Otto Rydbeck: Medeltida Kalkmålningar i Skånes Kyrkor, Lund 1904, s. 52, fig. 61.⁶ Ravn, s. 141.

*Inventar og gravminder:*¹ Thurah, s. 67.² Falcke & Meyer: Bronzeeräte des Mittelalters I, nr. 475.³ Inv. nr. 15290.⁴ Thurah s. 68.⁵ Inv. nr. D 1736—39.⁶ Jacobsen-Moltke: Danmarks Runeindskrifter, nr. 379—80.

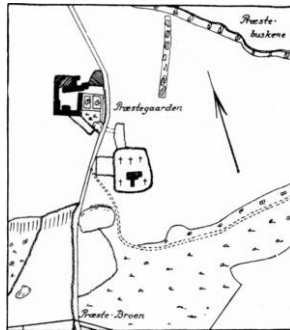

Fig. 21. Nylars kirke. Beliggenhed 1817.